

Fatih Sultan Mämmet bioýarag arkaly öldürildimi?

Category: Kitapcy, Medisina, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Fatih Sultan Mämmet bioýarag arkaly öldürildimi?

Soňlanmadyk çekişme

► **FATIH SOLTAN MÄMMET BIOÝARAG ARKALY ÖLDÜRÜLDİMİ?**

ABŞ-nyň Prezidenti Donald Tramp başlyklaýyn, bütin dünýä koronawirusyň nirden gelip cykyp cykandygynyň üstünde kelle döwyär. Koronawirus biologik ýaragmy? Yazuw çeşmelerine salylansag-a, hettleriň ergot kömelegi ilkinji bioýaraglaryň biri bolupdyr. Türk taryhçylarynyň arasynda birnäçe ýyl bari: "Fatih zäherlenip öldürildi!" diýen jedelli gürrüniň gowry ýatanok. Bu gürrüni ilki kim, nähili we haçan tapdy? Kim haýsy pikiri öňe sürdi?

1481-nji ýylyň 27-nji apreli.

Fatih Sultan Mämmet nobatdaky täze ýorişine cykdy.

Göz öñünde tutulan ýer nire? Muny patyşadan başga bilýän ýokdy. Hökümdaryň özboluşly bir aýratynlygy bardy: haçan bir ýerik ýorişe cykjak bolsa, onuň maksadyny ýanyndaky iň ýakynlary-da bilmezdi. Fatih barjak ýerine baryp ýetýänçä niýetini mälim etmezdi. Şol döwür Fatihiň öñünde çözülmegine garaşylýan üç mesele bardy:

- Müsürde çerkez (türkmen) taýpasından bolan mamlýuk soltany Gaýytbaýyň boýunegmezek gedemligi...
- Wezir Mesih paşanyň ýolbaşçylygyndaky osmanly (türkmen) goşunynyň Ikinji Rodos ýorişinde şowsuzlyga uçramagy...
- Gedik Ahmet paşanyň bir ýyl öň Adriatik deñziniň boýundaky Otranto şäherini eýelemegi, indiki nobat Fatihiň tutuş Italiýany boýun egdirmek maksadynyň bardygyny aňladýardymy?

Ýöriþiniň nirädigi belli bolmasa-da, ýola täze çykan Fatih birdenkä ynjalyksyzlyk tapyndy. Üsküdarda birnäçe gün düşledi. Soňra at arabasyna münüp ýöriþe dowam etjek boldy. Bolmady. Şonuň üçin Maldepedäki "Hüñkär çaýyry" (ýa-da "Tekfur çaýyry") diýilýän ýerde ýene säginmeli boldy.

1481-nji ýylyň 3-nji maýy.

Fatih penşenbe günü aşamara kyrk dokuz ýaşynda ömürlik gözlerini ýumdy. Onuň Stambuldan çykyşy bilen ölümünüň arasynda bary-ýogy ýedi gün bardy.

Fatihi ýöriþ wagtynda zäherledilemkä?

Jedeller şeýle güýjedi welin, "mazaryny açyp, eksgumasiýa barlagyny geçireliň" diýenlerem boldy!

■ NEMES TARYHÇYSY BABINGER

1953-nji ýyl.

"Fatih zäherlendi" diýen pikir umuman kabul edildi.

Näme üçin?

Osmalı taryhy boýunça geçiren barlaglary arkaly giňden tanalan nemes taryhcysy Frans Babinger (1891-1967) "Mehmed der Eroberer und seine Zeit" ("Fatih Sultan Mämmet we onuň döwri") kitabyны şol ýyl neşir etdirdi.

Ol şeýle diýdi:

" – 1-nji maýda soltanyň içagyrysy tutup başlangoň, hekimler çagyryldy. Öňki gut (подагра) we guragyry (ревматизм) keselleri bilen birlikde, başga-da käbir keselleriň alamatlary bardy. Soltany ilkinji bolup larystanly ajam Hamideddin el-Lary atly hekim bejermäge synanyşdy.

El-Lara degişli gürrüňleriň iň ynamlysy onuň soltana turuwbaşdan nädogry derman bermegidir.

Şonuň üçin el-Larynyň öldürilmeginiň sebäbi-de, ýa-ha onuň soltanyň öldürilişine shaýatlyk etmegi, ýa-da Mämmediň ölümine gönüden-göni günäkär bolmagydyr.

Hekim Larynyň elinden em gelmänsoň, soltanyň köne dosty Maestro Iakopo çagyrylyar. Emma Iakopo elinden geljek zat ýokdugyny, sebäbi başky hekimiň ýalňyş derman ulanandygyny we

ol dermanyň beren zyýanly täsirini gidermegin indi mümkün däldigini aýdýar. Soltanyň derdi çekip-çydardan agyrdy. Ölüm bilen gidişyän soltana berilen derman onuň içegelerini doly petiklän bolarly..."

Babinger kitabynda öz kesgitli pikirini şeýle dowam edýär:

" – Mämmediň ölüm sebäbini anyk bilemezok. Köpsanly duşmanlarynyň bardygyny we ölümine degişli käbir aýratynlyklary göz öňüne tutanymyzda, onuň zäherlenendigine ynansasyň gelýär. 25-nji maýda paýtagtdan çykanda, onuň saglygy ýerindedi. Galyberse-de, wakany gözü bilen görenler soltany ölüme äkiden içege sanjylarynyň ertesi sişenbe günü duýdansyz başlandygyny aýdypdyrlar. Bularyň ählisi Mämmediň ýola çykandan soň zäherlenendigi we hiç bir melhemeniň onuň janyny halas edip bilmändigi baradaky çaklamamyzy sagdynlaşdyryýar. Eger zäherlenen bolsa muny kimiň edendigi belli däl. Bu işde wenesiyalylaryň eliniň bolmagy o diýen bir ynandyryjy däl. Soltany ogly Baýezidiň zäherlän bolmagy-da mümkün..."

Diňe taryhçy Babinger däl...

Şol ýyl ýene bir kitap çykdy.

■ **HİMİÝAÇY BAÝLAW**

Himiýaçy Naşit Baýlaw (1903-1982)...

Stambulyň melhemcilik mekdebini 1923-nji ýylda tamamlady. Bir ýyl geçensoň şol mekdebiň medisina-farmakologiya okuň bölümünde assistentlige başlady. Şol bir wagtyň özünde Dünýewi ylymlar (Fen) fakultetiniň himiýa bölümünü tamamlap, "melhemçi" hünäriniň üstüne 1926-njy ýylda "himiýaçy" hünärini-de goşdy.

Hünär taýýarlygyny ýokarlandyrmak üçin ugradylan şäheri Berlinden Ikinji jahan urşunyň başlamagy sebäpli, ýurduna dolanyp gelmeli boldy. Uzaldyp oturmalyň...

Ýaşlygyndan medisina we melhemcilik taryhyna içgin üns berip, birgiden arhiw materiallaryny toplady.

Pensiýa çykanda bir ýıldan soň 1953-nji ýylda "Fatih Soltan

Mämmediň döwründe awtorlyk, terjime we nusgalanan medisina eserleri bilen melhemler” kitabyň çap etdirdi
Baýlawyň pikiriçe-de Fatih zäherlenipdi:

“Soltan, esasanam, Rim papasynyň jansyzy we asly wenesiýaly ýewrey bolan köşgүn baş lukmany Ýakup paşa (Master Jacop / Jacobus Maestro) tarapyndan oňa berilen iññän zäherli ösümlik garyndysyndan zäherlendi.”

Ol pikirini şeýle delillendirdi:

“Topgapy kösgünde suratkeşlik, nakgaşlyk ýaly her dürli sungata degişli depderleriň we golýazma kitaplaryň bardygyny bilýärdim. Ol ýerden kän maglumat edindim, emma arhiw häzirem klassifikasiýalaşdyrylmagy. Melhemçilik barada-da hökman bir zatlar ýazylgy bolaýmalydy. Men uzak ýyllaryň dowamynda gözleyän zadymy tapmak üçin melhemeniň nähili taýýarlanandygy bilen gyzyklanyardym. Ahyrynda ýitigimi "Sahaflar Çarşısı" kitap bazarynda tapdym: Halwaçybaşynyň depderi...”

Bu depderde hökümdara berlen iýmit önümleriniň arasynda gargabüken (чилибуха) agajynyň tohumlary-da bardy. Gargabükeniň tohumlaryndan zäherli madda bolan strik alynýar. Strik iýip-içgä garylsa ölüm howply täsiri döredipdir. Fatih naharyna garylan gargabüken zäheri bilen kem-kemden öldürildimikä?

Şu ýerde bir zady nygtap geçeýin:

“Fatih zäherlenipdir” diýen pikiriň 1953-nji ýylда güýjäp ýetjek derejesine ýetmegine diňe alymlaryň ýokarda agzalan iki kitaby sebäp bolmady. Şol ýyl Stambulyň alynmagynyň baş ýüzünji ýubileý ýylydy...

Birinji Abdylhamydyň döwründen bări döwletiň “Fetih baýramyna” bolan garaýsy “rumlylary öýkeletmejek bolalyň” diýen düşünjededi. Jelal Baýar, Adnan Menderes dagylar hem şeýle düşünýärdi. Emma...

Sagçy-dindarlaryň başyny çekýän toparlaryň baş ýüzünji ýubileý ýylyny dabaraly ýagdaýda geçirjek bolmagyna Kirp konflikti sebäp boldy.

Milletçiliğin şol güýjän döwründe “Fatihiň zäherledigi” baradaky pikir ep-esli tarapdar toplady. Eýse, bu dogrumydy?

■ **Fatihiň goşgy setirleriniň güýji**

Fatihiň öldürülendigini öñe sürüyän professor Ýalçyn Küçük ýaly alymlar Fatih döwründen soňky ýazylanlara “resmi taryh” diýip, biraz ikitülkölük çemeleşdi. Taryhçylaryň köpüsü döwletiň resmi sene ýazyjylaryna kän ynanmaýar...

Ýogsa-da, ýakyn döwrüň taryhçylary näme diýýär? Ýylmaz Öztuna (1930-2012) on dört tomluk "Türkiýäniň uly taryhy" diýen ensiklopedik işinde şeýle ýazdy:

“Fatih wenesiýalylar zäherläp öldürdi. Bu Wenesiýanyň soltanyň garşysyna gurnan on bäsiniji we iň soňky kast edilşigi bolup, başky on dördi başa barmandy. Wenesiýa bu synanşygy Fatihiň şahsy hekimlerinden asly wenesiýaly ýewreý bolup, osmanly köşgünde Ýakup paşa adyny alan Maestro Iakoponyň üsti bilen amala aşyrdy. (...) Fatih Üsküdara baran günü, ýagny 25-nji aprelde zäherlenmäge başlandy, soňra bejergi bahanasy bilen zäheriň dozasy artdyryldy. Fatihiň ölümünü ýakyndan bilyän Aşykpaşazada patyşanyň bagrynyň eräp, agzyndan gan gelendigini ýazýar. Hakanyň jayna kast edilendigini bilyärler, Ýakup paşa-Maestro Iakopo hökümdaryň ölüminden kän wagt geçmäňkä türk esgeri tarapyndan bölek-bölek ediliп öldürilýär.”

Fatih Mämmediň taryhyny öwrenmäge ençeme ýylyny bagışlan professor Şehabeddin Tekindag (1918-1983) bolsa bu pikiriň “boş” pikirdigini öñe sürdi...

Bu jedel entek köpe çekjege meñzeýär.

Anyk bilyän zadymyz şu:

Fatih 1464-nji ýıldan bäri gut keselinden ejir çekýärdi. Wenesiýalylaryň strategik ähmiyetli Agryboz adasyny eýelemäge gatnaşan 1470-nji ýıldaky ýörişde yzasy beter artdy. Soňra ol Rodos we Otranto ýörişlerine gatnaşmaga ýaramady.

Nirädigi belli bolman galan soňky ýörişinde bogazdan geçende,

endamyndaky aýrylyp gidibermeýän agyry-yzalar sebäpli Awny tahallusynda şu setirleri ýazdy:

*“Ah min azmetin bi-gaýri iýâb
Ah min hasretin ale'l-ahbâb.”*

Ýagny:

*“Perýat, dönüşi ýok bu gidiše
Dostlaryň hasratyna perýat.”*

Ýogsa-da ol, soňky ýoluna barýandygyny aňşyrdymyka? Kim bilýär...

■ Aşykpaşazada näme ýazdy?..

Hakyky ady Derwüş Ahmet, edebi lakamy Aşyky bolan Aşykpaşazada.

Garry atasynyň ady Aşyk paşa bolandygy üçin Aşykpaşazada ady bilen tanaldy.

Amasýa sanjagynyň (provinsiýasynyň) Mejitözü-Elwan Çelebi obasynda doguldý.

Öz aýtmagyna görä 1400-nji ýyllaryň başynda doglupdyr.

Soltan Myrat I-iň we Fatih Mämmediň ynamyna girdi. Wengriýa we Ikinji Kosowa ýörişlerine, Stambulyň eýelenmegine gatnaşdy. Osmanly döwletiniň gurlan ilkinji ýyllaryndan başlap 1478-nji ýyla çenli taryhyň türk(men) dilinde gürrüň berýän "Beýik Osmanlynyň taryhy" "Tewarih-i Al-i-Osman" eserini ýazdy. Halk dessany görnüşinde ýazylan eseriň iljinji nobatda hroniligiki gymmaty bar...

"Fatih zäherleipdir" diýen pikire gol ýapýanlaryň salgyylanýan esasy çeşmeleriniň biri Aşykpaşazadanyň ýazan şu sözleri boldy:

*“Tebipler şerbeti kim berdi Hana?
Ol Han içdi şeraby gana-gana.
Jigerin dogrady şerbet ol Hanyň,
Dem zaryny çekdi sermedi ýanyn.
Diýdi: "Maňa neçüýn dözdí tebipler..."*

Aşykpaşazada Fatihiň zäherlenendigini "aýtjak" boldumyka?

Bir zady welin açık ýazdy:

" Ölümine sebäp ayagynda zahmeti (gut) bardy. Lukmanlar em etmekden ejiz geldiler. Ahyrynda lukmanlar üýşüp maslahat etdiler, aýagydandan gan aldylar. Zahmet biraz zyýadalaşdy. Soňra şaraby-farig (sirop) berdiler. Ahyrynda rahmet-i Rahmana gowuşdy."

Şeýle-de, Fatihiň şahsy taryhcysy Dursun beg (1420-1499) hem "Tarih-i Ebü'l-feth" eserinde "ýörişe çykmadan öñem ýarawsyzlygy bardy" diýip ýazdy.

Ondan soňky taryhçylardan Mämmet Neşri (1450-1520) "Kitab-y Jihannüma" eserinde soltanyň hassalanyp öldendigini ýazdy. Behiştı, Kemalpaşazada, Oruç beg, Täjizada Japar Çelebi, Kywamy, Hoja Sadetdin ependi dagylar hem şol pikirdedi...

Soner ÝALÇYN.

Terjime eden: Has TÜRKmen.

Taryhy makalalar